

Districtul Comiat. Contribuție la geografia istorică a Banatului în evul mediu

VIOREL ACHIM

Intrate în atenția istoricilor începînd cu anul 1876, cînd li s-a consacrat primul studiu¹, districtele românești din Banatul medieval beneficiază azi de o bibliografie relativ bogată, cu toate că nu există încă o monografie special dedicată acestei problematici, realizată la nivelul actual al cercetării. Pornindu-se de la volumul relativ însemnat de documente medievale privitoare la Banat², au fost surprinse diferite aspecte ale societății locale, insistîndu-se asupra organizării autonome a regiunilor de munte, omogen românești, din sud-estul provinciei. Districtele românești din Banat, închegate în prima jumătate a secolului al XIV-lea, îmbinau autonomia de mai veche origine a românilor cu autoritatea de drept a regalității, reprezentată de castelanii cetăților regale din regiune și banul de Severin, ca autoritate superioară³, și se suprapuneau, foarte probabil, unor formațiuni prestatale românești anterioare pătrunderii regalității ungare în regiune.

Districtele bănățene se înscriu în problematica mai amplă a autonomiilor românești din cadrul regatului feudal ungar⁴, dar cu un specific ce ține de larga autonomie administrativă și judiciară de care se bucurau românii bănățeni, de durata acesteia — districtele supraviețuind în răsăritul Banatului pînă la instaurarea dominației otomane efective în regiune, în 1658 — și, nu în ultimul rînd, de teritoriul întins al acestor organizații autonome; cele opt districte bănățene mai importante⁵ — numite în istoriografie, datorită confirmării solemne de către regalitate a vechilor lor libertăți, „districte privilegiate”⁶ — au acoperit în mod compact întreaga regiune muntoasă (deci, aproximativ o treime din total) a provinciei delimitate de Mureș, Tisa, Dunăre și extremitatea vestică a Carpaților Meridionali.

În general, localizarea și delimitarea districtelor din sud-estul Banatului nu au ridicat probleme, existînd cîteva studii de geografie istorică dedicate unora dintre ele⁷. Un district mai puțin reflectat în izvoarele scrise și care a intrat într-o mai mică măsură în atenția cercetătorilor este Comiat⁸. El este atestat documentar pentru prima dată în anul 1369, cu prilejul hotărnicirii moșiei Ersig⁹, situată pe cursul mijlociu al Pogănișului, la ieșirea acestuia în cîmpie, și aflată în stăpînirea puternicei familii nobiliare Himfy. Fixînd hotarele moșiei în cauză, actul emis de capitlul din Cenad precizează că aceasta se învecina spre răsărit cu „provincia Comiat” (*provincia Cumyath*)¹⁰, fiind amintite cu această ocazie mai multe semne de hotar. Pe o anumită porțiune hotarul, reconstituibil în mare, între cele două unități teritoriale îl alcătuiau doi afluenți ai Pogănișului — în dreapta pîriul Rugaș (*Erusagpathaka*), dintre satele actuale Duleu și Valeapai, iar în stînga Valea Arieșului (*Aranyaspathaka*), dintre Duleu și Bărbosu¹¹. Actul din 1369 constituie, de fapt, prima atestare a districtului Comiat, documentele bănățene din secolul al XIV-lea punînd de multe ori semnul egalității între *districtus* și *provincia*, cei doi termeni definind același tip de structură teritorială¹².

Făcînd abstracție de controversatul act papal din 1345¹³, care amintește și de „mai-marele de Remetea” (așezare localizată în mod diferit de istorici, conform uneia dintre ipoteze în zona care ne interesează, la Remetea-Pogănici¹⁴), cea dintîi atestare sigură a unui sat din cuprinsul districtului Comiat datează din 1352. Un act din acel an, stabilind hotarele pămîntului „pusti” numit Valea Mîtnicului (*Mutluk pathaka*) — corespunzător Ohabei Mîtnic de azi —, dăruit cneștilor de Mîtnic și ținînd de districtul Sebeș, amintește de un drum ce duce la *Gamza*¹⁵. Documentul nu face nici o precizare în legătură cu situația patrimonială și nici nu arată cărui district îi aparținea Gamza — așezare azi dispărută, localizată în hotarul satului Zorlențu Mare, unde mai multe toponime îi păstrează amintirea¹⁶ —, dar luînd în considerare faptul că ulterior satul este atestat ca făcînd parte din districtul Comiat, se poate stabili că aici, între Gamza și posesiunile Mîtnicenilor¹⁷ din stînga Timișului, trebuie să fi fost hotarul dintre districtele (Caran)Sebeș și Comiat.

Avînd astfel reconstituite în mare, cu ajutorul documentelor amintite din 1352 și 1369, limitele sale de răsărit și de apus și ținînd seama de informațiile documentelor ulterioare cu privire la districtul și satele din jur, putem preciza că districtul Comiat ocupa valea superioară a Pogănișului din zona izvoarelor și pînă la ieșirea riului în cîmpie. Începînd cel puțin cu sfîrșitul secolului al XIV-lea, pămînturile de la izvoarele Pogănișului nu au făcut, însă, parte din districtul Comiat, pentru că aici este atestată în 1397 „moșia regală *Poganch*”, pe care regele Sigismund o dăruiește lui Ladislau fiul lui Petru zis Românul (*Olah*) de Voislova și rudelor sale și despre care documentul precizează că ținea de districtul Caran (*in districtu de Karan*)¹⁸. Alte șase sate aflate în zona izvoarelor Pogănișului și în apropierea drumului ce leagă culoarul Timișului (deci și Caransebeșul) de valea Bîrzavei — Delinești, Ohabița (*Zabadfalu*), Apadia, *Kisfalu*, *Laczkan* și *Striges* (ultimele trei azi dispărute) — sînt atestate într-o diplomă din 1439 ca ținînd de districtul Sebeș și aparținînd familiei românești de Bizere¹⁹, ale cărei principale posesiuni erau concentrate pe valea Bistrei, un afluent al Timișului. Nu este exclus ca aparținerea satelor de la izvoarele Pogănișului la districtele Caran și Sebeș să fi fost de dată recentă.

Spre vest, districtul Comiat se învecina cu întinsul domeniu feudal Ersig, aflat în stăpînirea familiei Himfy — una din marile familii nobiliare din Banat, beneficiară a multor dănii regale, cuprinzînd un mare număr de sate situate la ieșirea în cîmpie a Pogănișului și a Bîrzavei²⁰. La nord de Comiat se afla districtul Lugoș, pe care hotărnicia din 1369 a domeniului Ersig îl amintește ca *possessio Lugas*²¹, iar la est districtul Sebeș — numit ulterior, după contopirea cu districtul Caran, Caransebeș —, cele mai multe din satele din această parte a districtului de pe valea Timișului aparținînd Mîtnicenilor și Bizereștilor. Faptul că satul *Poganch*, azi dispărut, situat în această zonă, ținea la 1397 de tîrgul Caran (azi Căvărna²²) și, în consecință, aparținea districtului Caran²³, cu toate că nu făcea corp comun cu acest district, se datorează, după părerea noastră, unei situații speciale, probabil unei donații anterioare abuzive din partea regalității în beneficiul „oaspeților” din Caran; nu este exclus ca donația din 1397 în favoarea unor români să aibă valoarea unei repunerii în drepturi a vechilor stăpîni. În documentele ulterioare, satul apare ca fiind situat în districtul Sebeș.

La sud de districtul Comiat era situat districtul Bîrzava²⁴, care cuprindea satele de pe cursul superior al riului cu același nume, paralel cu Pogănișul. Ezerișul — situat pe pîrîul Tău, un afluent al Pogănișului — nu făcea însă parte din nici unul din cele două districte. Atestat în 1319, cînd cneazul Baci (Bach *kenezis*) este depozdat de satul său Ezeriș (*Egrus*) de către nobilul Paul zis Italianul (*Paulus dictus Oloz*)²⁵, satul a ajuns într-un moment anterior anului 1353, cînd este

amintit din nou²⁶, în stăpînirea familiei Iimfy. Domeniul Ezeriş reprezenta o enclavă nobiliară la hotarul dintre districtul Comiat la nord şi districtul Bîrzavei la sud. Evoluţia socio-patrimonială a Ezerişului dovedeşte depozităriile la care au fost supuşi românii din Banat în prima jumătate a secolului al XIV-lea şi, în acelaşi timp, modalitatea concretă în care s-a realizat, cel puţin în această zonă, ofensiva feudalismului de tip occidental, prin implantarea în mediul românesc, în urma depozităriilor la care au fost supuşi cnejii români din partea regalităţii şi prin recurgerea la ficţiunea juridică a „domeniului regal“, a unor familii nobiliare străine, beneficiare ale donaţiilor făcute de regalitatea angevină²⁷.

Din informaţiile furnizate de documentele din secolele XIV—XV privitoare la district şi la situaţia patrimonială a satelor din împrejurimi rezultă că districtul Comiat corespundea teritoriului actualelor sate Duleu, Valea Mare, Firliug, Remetea-Pogănici, Dezeşti, Zorlenţu Mare şi Zorlencior din nord-vestul judeţului actual Caraş-Severin. Această zonă cu aspect colinar are ca ax Pogănişul, rîu care pe această porţiune curge de la est la vest, iar în cîmpie de la sud-est spre nord-vest, vărsîndu-se în Timiş în apropiere de Timişoara. Lungimea văii în zona corespunzătoare districtului din evul mediu este de cca 22 km, iar lăţimea ei variază între 5 şi 12 km. Districtul Comiat ocupa o suprafaţă restrînsă, de cca 200 kmp.

Satele existente astăzi în cuprinsul teritoriului fostului district românesc de pe valea Pogănişului — exceptînd Remetea-Pogănici, atestat începînd cu anul 1420²⁸ (dacă nu chiar de la 1345²⁹), Dezeşti, amintit în acelaşi document din 1420³⁰, Valea Mare, atestat din 1458³¹, şi Zorlenţu Mare, atestat pentru prima dată în anul 1499³² — datează, cel puţin cu actualul lor nume, din secolele XVI—XVII³³. Din cele 15 aşezări atestate în cursul secolelor XIV—XVI ca făcînd parte din districtul Comiat³⁴, 11 nu au supravieţuit pînă azi, unele din ele lăsînd însă urme în toponimia văii Pogănişului. Aşezarea care a dat numele districtului — la 1435 menţionată ca tîrg (*oppidum...Komyathy*)³⁵ — a dispărut şi ea în secolul al XVI-lea³⁶.

Cauza instabilităţii aşezărilor — sau, mai degrabă, a numelui acestora — trebuie să fi fost nu atît practica frecventă a cancelariei medievale ungare de a schimba numele aşezării³⁷, ci în principal evenimentele politice şi militare din regiune, cu distrugerile pe care le presupun, din secolele XVI—XVII, cînd districtul Comiat s-a aflat tocmai în zona de contact între paşalicul de Timişoara, organizat de otomani la 1552 în cîmpia bănaţeană, şi banatul Lugojului şi Caransebeşului care, intrat sub suzeranitate otomană, a conservat pînă în 1658, cînd a fost ocupat de către otomani, un regim de autonomie regiunilor de răsărit ale Banatului³⁸. Ocupaţia otomană trebuie să fi avut un impact deosebit de puternic în zonă, aşa cum par să indice tradiţia locului şi onomastica. Nu este exclus, chiar dacă dovezile certe lipsesc, ca unele dintre satele „dispărute“ să-şi fi schimbat în realitate numele. Tipologia aşezărilor din zonele înalte în evul mediu, legată de genul de agricultură practicat în această epocă, a favorizat desigur această „instabilitate“ aparentă, pendularea vetrei de sat între hotarele unui teritoriu dat puţinînd duce la schimbarea numelui aşezării³⁹. Semnificativ pentru aspectul aşezărilor de pe valea Pogănişului este faptul că în urma măsurilor de sistematizare întreprinse de autorităţile habsburgice la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea⁴⁰, în cele mai multe sate din zonă s-au perpetuat pînă astăzi sălaşele, gospodăriile situate în hotarul satului.

În cuprinsul districtului Comiat sînt atestate, la fel ca şi în celelalte zone înalte ale Banatului, realităţile sociale româneşti, reprezentate în primul rînd de cneji şi de stăpînirile de tip cnezial. Astfel, în 1406 este reconfirmată mai multor familii cneziale stăpînirea asupra satului *Lopathaka alionomine Myhalyanch*, cuprinzînd zece sesii iobăgeşti⁴¹; iar în 1420 este emisă lui Bogdan, fiul lui Nicolae, fiul lui Măgoia şi familiei sale o nouă diplomă de proprietate asupra cnezatelor Mă-

goiești (*Magoyafalva*), Răchițe (*Rekelhe*) și Strimtura (*Stremptura*) din districtul Comiat⁴². În acest din urmă document se precizează că stăpînirea asupra celor trei sate se exercită „în chipul cnezatelor celorlalți români“ (*šmore keneziatuum ceterorum Volachorum*)⁴³.

Ulterior, pe măsură ce realitățile românești sînt integrate în tiparele juridice ale feudalismului ungar, caracterul cnezial al stăpînirilor din zonă este amintit tot mai rar în documente, situație valabilă pentru toate districtele românești din Banat, ca și pentru restul Transilvaniei. Astfel, în 1458, cînd regele Matia Corvinul ordonă introducerea lui Mihail zis Cornet de Cornet (*Michael Korneth dictus de... Korneth*) în stăpînirea moșiilor *Mezewhath* și *Mezewallya* și a unei pătrimi din moșia Strimtura, și introducerea lui Ștefan zis Popa de Strimtura (*Stephanus paap dictus de Stremptura*) în stăpînirea unei alte pătrimi din moșia cu același nume (toate moșiile aflîndu-se în districtul Comiat)⁴⁴, nu se mai amintește nimic despre cnezate sau despre caracterul condiționat al stăpînirilor. Menționăm că, cu ocazia introducerilor în stăpînire, din 1458 sînt consemnați documentar mai mulți feudali din district: între cei recomandați de rege pentru a lua parte la introducerea în stăpînire se află și Ioan diacul de Mihălinți (*Johannes litteratus de Mihalencz*) și Nicolae Tihomir de Gamza (*Nicolaus thihemer de Gamza*)⁴⁵, iar în actul capitolului, care raportează despre îndeplinirea poruncii regale, sînt amintiți ca vecini și megieși ai moșiilor în cauză Toma de Remetea (*Thoma de Remethe*), Mihail de Călugăreni (*Michael de Kalgerfalwa*), Stanislau de Rogoz (*Stanislaus de Rôgoz*), Ioan diacul de Mihălinți (*Johannes litteratus de Mihalencz*) și Luca de Călugăreni (*Luca similiter de Kalgerfalwa*)⁴⁶.

Feudalii din district stăpîneau satele sau părțile de sat de cele mai multe ori în condiții de devălmășie. Semnificativ este faptul că atunci cînd intră în atenția surselor documentare, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și prima jumătate a secolului al XV-lea, perioadă care a cunoscut o accentuare a diferențierilor sociale, satele din această zonă prezintă caracterul unor obști săt_ești, chiar în cazul în care sînt stăpînite de mai multe familii feudale. Această realitate este confirmată și de documentul din 1406 privitor la satul *Lopathaka alionomine Myhalyanch*⁴⁷. Consfințind situația patrimonială a satului, documentul înregistrează doar în aparență un partaj — jumătate de sat fiind stăpînită de către Dionisie și Stanislau, fiii lui *Chwka*, iar cealaltă jumătate de către Ladislau, Mihail și Ioan, fiii lui Nicolae, și Farcaș, Petru și Mihail, fiii lui *Batrata* (Bratu?) —, în realitate avînd de-a face cu precizarea cotei-părți ce revine celor două grupuri de familii din redevențele satului, nefiind afectată unitatea obștii săt_ești. Faptul că cele opt familii cneziale, descendente a trei persoane, își exercitau stăpînirea doar asupra a zece familii aservite, cîte avea satul, este revelator pentru condiția mai mult decît modestă a feudalității locale și pentru polarizarea puțin accentuată a societății românești din zonă. Caracterul extrem de limitat al informației documentare nu permite însă cunoașterea mai detaliată a realităților sociale ale districtului, nici a gradului de aservire a păturii inferioare („iobagi“ în textul diplomei din 1406) și nici reconstituirea raporturilor care vor fi existat în interiorul feudalității locale, între familiile cneziale.

Tot așa, raporturile lumii românești din district cu autoritățile regale, modul concret în care acestea și-au exercitat controlul asupra cnezilor de aici nu transpar în documente. Nu știm cine reprezenta puterea regală la nivelul districtului, în subordinea banului de Severin, care își exercita jurisdicția asupra tuturor districtelor românești din sud-estul Banatului, întrucît nu este atestată nici o autoritate locală care, precum castelanii cetăților regale din celelalte districte, ar fi putut emite acte de întărire a unor cneji în stăpînirea satelor lor. Putem avansa ideea că în această zonă relativ retrasă și atunci fără importanță strategică deosebită nu a existat în

secolele XIV—XVI nici o cetate regală care, altminteri, cu siguranță că ar fi lăsat urme în documente.

Românii bănățeni au reprezentat un important factor militar în apărarea granițelor de sud ale regatului în fața primejdiei otomane⁴⁸, și diplomele de donație sau de întărire în stăpânire date cnejilor de pe valea Pogănișului consemnează serviciile militare ale acestora. Într-un document din 1422, mai mulți români din Comiat (*Wolahi de Komyath*) sînt amintiți cu calitatea lor de cavaleri ai curții regale (*Aule Regie milites*)⁴⁹.

În condițiile în care documentele de cancelarie, prin conținutul lor, se referă aproape în exclusivitate la realitățile patrimoniale, reconstituirea organizării interne a districtului, a gradului său de autonomie, este posibilă mai ales în ceea ce privește organizarea judiciară, similară cu a celorlalte districte „privilegiate”. Reprezentanții feudalității de pe valea Pogănișului sînt atestați în mai multe rînduri ca luînd parte la adunările obștești cu caracter judiciar care reuneau nobili și cneji din districtele românești din sud-estul Banatului⁵⁰. Astfel, în 1391⁵¹ și 1419⁵², la adunările judiciare convocate de Nicolae de Perény, banul de Severin, și respectiv Sigismund de Losonecz, castelanul cetăților Orșova, Mehadia, Sebeș și Jdioara (și care îndeplinea atribuțiile banului), în vederea judecării litigiului de hotar dintre familia Mîtnicenilor și locuitorii orașului Caran (azi Căvărnan), participă și nobili și cneji din districtul Comiat, fără a fi precizați nominal. Documentul care înregistrează hotărîrea adunării din 1391, de exemplu, amintește că forul de judecată, patronat de banul de Severin ca reprezentant al regalității, a fost alcătuit din „nobili și cneji din patru districte și provincii (!), adică din districtele Sebeș, Lugoj, Caran și Comiat” (*Nobiles et kenezios districtuum et provinciarum quatuor scilicet de Sebeș, de Lugas ac de Karan et Komyathi*)⁵³. De asemenea, eliberarea unei noi diplome de proprietate, în 1420, în favoarea lui Bogdan, fiul lui Nicolae, fiul lui Măgoia, pentru cnezatele Măgoiești, Răchițe și Strîmtura din districtul Comiat, s-a făcut în urma unei astfel de adunări obștești în care nobilii și cnejii, de data aceasta nominalizați, din districtele Sebeș, Lugoj și Comiat au adevărit, în fața aceluiași Sigismund de Losonecz, că Bogdan își pierduse vechile acte de proprietate în timpul luptelor cu turcii. Din districtul Comiat au luat parte la adunare: Vasa (Vasile) de Gamza (*Vassa de Gamza*), Gruban de Remetea (*Gruban de Remelthe*), Ladislau de Cornet (*Ladislaus de Korneeth*) și Daga de Dezești (*Daga de Dagafalva*)⁵⁴. În 1452, între cei 24 de jurați participanți la adunarea reunită a șapte districte românești din Banat, îndeplinind tot rosturi de adevărire, convocată de Iancu de Hunedoara, sînt amintiți Ladislau Mozka (*Ladislaus Mozka*) și Ioan diacul (*Johannes litteratus*) din districtul Comiat⁵⁵.

Pentru cutumele judiciare care au funcționat în district este demn de amintit un document de la începutul secolului al XVI-lea, din 1503, în care banii de Severin adevăresc că nobilul Gabre, fiul lui Bogdan de Călugăreni, a făcut cunoscută vecinilor și megieșilor, în conformitate cu dreptul românesc (*iuxta ritum volachie*), intenția de a-și zălogi părțile pe care le stăpînește din moșiile Călugăreni, Măgoiești, Răchițe și Strîmtura din districtul Comiat⁵⁶. Un alt document care privește districtul Comiat, din 1499, menționează *ritus volachie* ca îndreptar în materie de zestre și daruri de nuntă⁵⁷. Dreptul consuetudinar românesc este, de altfel, atestat și cu alte ocazii ca stînd la baza judecăților în districtele românești din sud-estul Banatului⁵⁸.

Perpetuarea pînă tîrziu, în aceste zone înalte ale Banatului, a structurilor sociale românești și a unor instituții judiciare specifice — aflate, însă, într-un tot mai accentuat proces de disoluție sub presiunea feudalismului de tip occidental — s-a datorat, desigur, și intereselor regalității de a conserva într-o regiune de mare

interes strategic potențialul militar al românilor bănățeni, precum și, legat de aceasta, autonomiei recunoscute lor solemn prin diploma din 1457⁷⁹.

Printre privilegiile de care beneficiau cele opt districte, reconfirmate atunci, figura și acela ca teritoriul lor sau moșii din cuprinsul acestuia să nu poată fi donate de rege unor nobili din afara districtelor⁸⁰. Obiectul unui astfel de abuz din partea regalității a fost chiar districtul Comiat. În 1435 tirgul și districtul Comiat au fost zălogite de către regele Sigismund lui Iancu de Hunedoara și fratelui acestuia Ioan, pentru suma de 1 500 florini⁸¹. În 1437 districtul este zălogit din nou celor doi frați pentru 1 250 florini, reprezentând solda pe trei luni a ostașilor lor⁸². Acțiunea desfășurată de locuitorii districtului împotriva acestor zălogiri repetate care puteau duce la transformarea districtului Comiat într-o posesiune ereditară a Corvineștilor — cum a fost cazul districtelor românești de pe valea Begheiului, din nord-estul Banatului, care, zălogite aceluiași Iancu de Hunedoara, au fost înglobate marelui domeniu al cetății Hunedoara⁸³ — s-a încheiat cu anularea zălogirii și cu reintegrarea districtului în rândul districtelor românești privilegiate, în anul 1457, prin diploma specială acordată la 29 august 1457 districtului Comiat⁸⁴, cit și prin prevederea expresă conținută în diploma privilegială dată în aceeași zi celor opt districte românești din sud-estul Banatului⁸⁵. Prima diplomă, acordată de regele Ladislau al V-lea nobililor și cnejilor din districtul Comiat (*nobilibus et kenezys districtus Komyathi*), precizează că locuitorii districtului au adunat singuri banii necesari și au restituit lui Iancu de Hunedoara suma împrumutată de acesta lui Sigismund, precum și faptul că un trimis al obștii, Vasa de Gamza (... *ex parte vestre universitatis [...] Vasa de Gamza nuncium vestrum*) a prezentat în fața regelui cererea ei⁸⁶. Aceasta atestă organizarea internă a districtului, funcționarea unei instituții colective de conducere a obștii românești, capabilă să apere interesele locuitorilor districtului, amenințați cu cotopirea. Faptul că în intervalul 1435—1457 districtul și-a păstrat vechea organizare este dovedit și de participarea, la fel ca în perioada anterioară, a unor jurați din districtul Comiat la amintita adunare judiciară din anul 1452⁸⁷.

Pornind de la elementele de organizare socială și instituțională scoase în evidență de analiza izvoarelor scrise din a doua jumătate a secolului al XIV-lea și din secolul al XV-lea, putem presupune, chiar dacă dovezile certe deocamdată lipsesc, că, la fel ca în cazul altor autonomii românești, și districtul Comiat se va fi suprapus unei formațiuni teritoriale românești cu caracter prestatal, o uniune de obști care în perioada anterioară pătrunderii autorităților regale pe valea Pogănișului va fi reunit satele din această zonă relativ retrasă, situată la o oarecare depărtare de căile de comunicație importante ale timpului. Cunoașterea realităților politico-teritoriale care vor fi precedat închegarea districtului și reconstituirea modului concret în care s-a realizat înstăpânirea autorităților regale în această zonă rămân deocamdată simple deziderate, rezolvabile poate o dată cu includerea vâii Pogănișului în aria de interes a cercetării arheologice.

O dată cu mutațiile politice pe care le cunoaște Banatul la mijlocul secolului al XVI-lea, districtul Comiat dispare ca entitate teritorială. Reconstituirea pe baza documentelor epocii a hotarului dintre stăpînirile otomane și banatul Lugojului și Caransebeșului⁸⁸ — care a asigurat în intervalul 1552—1658 un statut de autonomie regiunilor de răsărit ale Banatului⁸⁹ — demonstrează că cea mai mare parte a vâii Pogănișului a fost încorporată eialetului Timișoarei⁹⁰. Satele din zonă care anterior aparținuseră districtului Comiat și care n-au fost ocupate de otomani au fost înglobate districtului Caransebeș⁹¹, la fel ca și unele sate din fostele districte Mehadia și Almăj⁹². Cîteva documente amintesc în continuare de Comiat, dar fără legătură cu noile realități politico-teritoriale de pe valea Pogă-

nişului⁷³. În diploma din 1609⁷⁴, prin care principele Gabriel Bethlen reconfirmă privilegiile nobililor, cneşilor şi ale celorlalţi români din districtele bănăţene, este amintit şi districtul Comiat în rîndul celor opt districte româneşti. Diploma lui Gabriel Bethlen nu este, însă, decît o transcriere a aceleia emise de regele Ladislau al V-lea la 1457⁷⁵, formulările ei privind realităţile secolului al XV-lea, iar nu cele de la începutul secolului al XVII-lea; dintre cele opt districte de altădată, doar două (Lugojul şi Caransebeşul) mai existau la 1609, celelalte fiind desfiinţate la mijlocul secolului anterior.

Instabilitatea politică din această zonă a Banatului în a doua jumătate a secolului al XVI-lea şi în secolul al XVII-lea, frecvenţele incursiuni otomane şi oscilaţiile hotarului explică şi dispariţia celor mai multe din satele care alcătuiseră anterior, în secolele XIV—XVI, districtul Comiat. Cîteva dintre ele au lăsat urme în toponimia văii Pogănişului, iar unora li s-au suprapus noile sate, existente astăzi, care sînt atestate documentar începînd cu sfîrşitul secolului al XVI-lea⁷⁶.

Note

1. Pesty Fr., *A Szörényvármegye hajdani oláh kerületek*, Budapesta, 1876 (în continuare Pesty, *Oláh kerületek*).
2. Cele mai importante colecţii de documente medievale bănăţene sînt: Pesty Fr., *Krassó vármegye története*, vol. III—IV, Budapesta, 1882—1883 (în continuare Pesty, *Krassó*); idem, *A Szörény bánság és Szörény vármegye története*, vol. III, Budapesta, 1878 (în continuare Pesty, *Szörény*); Pesty Fr. — Ortway T., *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez*, vol. I, Bratislava, 1896; C. Feneşan, *Documente medievale bănăţene (1440—1653)*, Timişoara, 1981.
3. C. Feneşan, *Districtul românesc Mehadia la sfîrşitul secolului al XIV-lea*, în: *Banatica*, V, 1979, p. 205 şi urm.
4. Despre districtele româneşti, vezi Şt. Pascu, *Voicnodatul Transilvaniei*, IV, Cluj-Napoca, 1989, pp. 13—68l.
5. Este vorba de districtele Lugoj, Sebeş şi Caran (aceste două districte contopindu-se în secolul al XV-lea într-unul singur — districtul Caransebeş), Mehadia, Almăj, Caraşova. Birzava, Comiat şi Iladia.
6. Pentru privilegiile de care beneficiau districtele româneşti din sud-estul Banatului, vezi Gh. Vinulescu, *Privilegiile districtelor româneşti din Banat*, în vol. *Fraţii Alexandru şi Ioan Lapedatu*, Bucureşti, 1936, pp. 869—876.
7. F. Binder, *Localizarea districtului român bănăţean Cuieşti, o veche organizaţie a populaţiei băştinaşe*. În: *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, VII, 1964, pp. 321—326; M. Bizerea, C. Rudneanu, *Consideraţiuni istorico-geografice asupra districtului autonom al Caransebeşului în epul mediu*. În: *Studii de istorie a Banatului*, I, 1969, pp. 7—15; Al. Horváth, *Contribuţii la delimitarea administrativă şi juridică a districtelor Sebeş şi Caran*. în: *St.Com, Caransebeş*, II, 1977, pp. 403—404.

8. Date foarte sumare despre districtul Comiat la Pesty, *Oldh kerületek*, p. 9 și 49; Pesty, *Krassó*, II, p. 284; P. Dragalina, *Din istoria Banatului de Severin*, vol. I, Caransebeș, 1899; p. 108—111; Palik-Ucsevny F., *A komiatli kiváltságos oldh kerület*, Lugoj, 1910; I. Vuia, *Districts Wolachorum. Cercurile românești bănățene. Cele din Timiș reconstituite pentru prima oară*, extras din „AnB”, Timișoara, 1929, pp. 35—37; Tr. Simu, *Organizarea politică a Banatului în evul mediu*, Lugoj, 1941, p. 35; N. Tomiciu, *Districtele valahice privilegiate*, în RISBC, X, 1942, p. 600; Șt. Pascu, *op. cit.*, pp. 48—49.
9. Pesty, *Krassó*, III, pp. 88—93.
10. *Ibidem*, p. 92.
11. *Ibidem*.
12. De exemplu, într-un document din 1366 „provincia seu districtu de Sebes” (E. Lukinich, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christ.*, Budapesta, 1941, pp. 207—208; în 1411 „in districtu sive provincia Sebes” (Pesty, *Szörény*, III, p. 17).
13. *Documente privind istoria României, C. Transilvania*, veacul XIV, vol. IV, București, 1955, pp. 266—267 (în continuare *D.I.R.*).
14. S-a opinat, fără argumente suficiente însă, pentru localizarea acelei *Remecha* din actul papal din 1345 — în care pontiful îl informează pe regele Ludovic I că a trimis mai multor români, printre care și lui „Nicolae, mai-marele de Remetea”, scrisori de încurajare a trecerii la catolicism — nu în părțile Bihorului, cum fac cercetările mai vechi, ci la Remetea-Pogănici, în Banat (P. Binder, *op. cit.*, p. 325).
15. *Documenta Romaniae Historica, C, Transilvania*, vol. X, București, 1977, p. 160—161 (în continuare *D.R.H.*, C).
16. Vezi în Anexă, sub *Gamza*.
17. Pentru istoricul acestei familii, vezi Tr. Popa, *Familia Mutnic*. În: *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, XIII, 1944, pp. 526—538.
18. Pesty, *Szörény*, III, p. 15. În actul de hotărnicire a moșiei Ruginosu din 1411 este amintit drumul care duce la „Pogancz” (Pesty, *Krassó*, III, p. 272).
19. Vezi C. Feneșan, *Familia românească Bizere și moșiile ei de pe Valea Pogănișului (1433—1447)*. În: *Sargetia*, XVI—XVII, 1982—1983, pp. 267—279.
20. Pentru ascensiunea familiei Himfy, vezi Maria Holban, *Deposedări și judecăți în Banat pe vremea Angevinilor și ilustrarea lor prin procesul Voya (1361—1378)*. În: *SMIM*, V, 1962, p. 71 și urm.
21. Pesty, *Krassó*, III, p. 92.
22. Pentru localizarea Caranului medieval, vezi I. Miloia, *Căpăranul în evul mediu (o rectificare istorică)*. În: *AnB*, IV, 1931, nr. 1, pp. 33—37.
23. Pesty, *Szörény*, III, p. 15.
24. Despre realitățile din acest district românesc, vezi P. Binder, *Localizarea districtului român bănățean Cuiești, o veche organizație a populației băștinase*. În: *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, VII, 1964, pp. 321—326; I. Uzum, D. Țicu, *Precizări de ordin cronologic și considerații istorice în legătură cu monumentul de arhitectură feudală de la Reșița-Ogășele*. În: *Banatica*, VII, 1983, pp. 297—310; D. Țicu, *O reședință feudală românească la începuturile Reșiței medievale*. În: *SCIVA*, 40, 1989, nr. 1, pp. 57—72.
25. Pesty, *Krassó*, III, p. 5.
26. *D.R.H.*, C, X, p. 237.
27. Maria Holban, *op. cit.*, p. 57.
28. *Documenta Romaniae Historica, D, Relații între țările române*, vol. I, București, 1977, p. 216 (în continuare *D.R.H.*, D).
29. *D.I.R.*, C, IV, pp. 266—267. Vezi în Anexă, sub *Remetea*.
30. Sub forma *Dagafalva* (*D.R.H.*, D, I, p. 216).
31. Sub forma *Mezewallya* (Pesty, *Szörény*, III, pp. 74—75).

32. „...in possessione Zorilencz [...] in districtu de Comyath“ (Pesty, *Krassó*, III, pp. 474–475).
33. Cf. C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I–II, București, 1967–1968.
34. Vezi în Anexă, Registrul așezărilor din districtul Comiat (secolele XIV–XVI).
35. Pesty, *Krassó*, III, p. 351.
36. Vezi în Anexă, sub *Comiat*.
37. Astfel, într-un document din 1406 este amintit satul *Lopathaka alionomine Myhalyanch* (Pesty, *Oláh kerületek*, p. 54), în care primul nume este artificial, impus de cancelarie; dovadă este și faptul că de-a lungul atestărilor ulterioare din secolul al XV-lea satul apare doar cu numele românesc (vezi în Anexă, sub *Mihălinți*). De asemenea, într-un document din 1544, „Peperygh alio nomine Mochkafalwa in (districtu) de Komyath“ (Pesty, *Krassó*, IV, p. 34).
38. Pentru statutul banatului Lugoșului și Caransebeșului, în perioada 1552–1658, vezi Cristina Feneșan-Bulgaru, *Problema instaurării dominației otomane asupra banatului Lugoșului și Caransebeșului*. În: *Banatica*, IV, 1977, pp. 223–238.
39. H. Popa, *La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului*, București, 1988, p. 49.
40. Pentru planul de sistematizare, vezi I. Boros, *Regularea comunelor în județul Caraș (1784–1790)*. În: *AnB*, III, 1930, nr. 2, p. 30–42.
41. Pesty, *Oláh kerületek*, p. 54.
42. *D.R.H.*, D, I, p. 216.
43. *Ibidem*. Pentru statutul cnejilor hănășeni și obligațiile lor față de regalitate, vezi C. Feneșan, *Districtul românesc Mehadia...*, p. 268–269.
44. Pesty, *Szörény*, III, p. 74–75 și 76.
45. *Ibidem*, pp. 74–75.
46. *Ibidem*, p. 76.
47. Pesty, *Oláh kerületek*, p. 54.
48. Vezi Șt. Pascu, *Rolul cnejilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara*. În: *Studii și cercetări de istorie*, VIII, Cluj, 1957, nr. 1–4, pp. 25–67.
49. Pesty, *Oláh kerületek*, pp. 57–58. Vezi în Anexă, sub *Comiat*.
50. Pentru această problemă, vezi V. Achim, *O instituție românească în Banatul medieval: adunările obștești din districte*. În: *Rev. Ist.*, 41, 1988, nr. 2, pp. 191–203.
51. Pesty, *Oláh kerületek*, p. 52.
52. Pesty, *Krassó*, III, p. 289–294.
53. Pesty, *Oláh kerületek*, p. 52.
54. *D.R.H.*, D, I, p. 216.
55. Pesty, *Szörény*, III, p. 62–64.
56. Pesty, *Krassó*, III, p. 476. Zălogirea moșiilor s-a făcut în 1505 (*Ibidem*, pp. 480–482).
57. *Ibidem*, pp. 474–475.
58. Vezi Gh. Ciulei, *Procese civile judecate după „jus valachicum“ în Banat*. În: *Banatica*, VI, 1981, pp. 225–236.
59. Pesty, *Krassó*, III, pp. 404–406.
60. Vezi Gh. Vinulescu, *op. cit.*, p. 869 și urm.
61. Pesty, *Krassó*, III, pp. 351–352.
62. Pesty, *Oláh kerületek*, p. 66.
63. I. Pataki, *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea*, București, 1973, pp. XIII–XIV.
64. Pesty, *Oláh kerületek*, pp. 75–76.
65. Pesty, *Krassó*, III, pp. 404–406.
66. Pesty, *Oláh kerületek*, pp. 75–76.
67. Pesty, *Szörény*, III, p. 62–64.
68. Pentru reconstituirea hotarului dintre eialetul Timișoarei și banatul Lugoșului și Caransebeșului, vezi Lukinich I., *Erdély területi változássai a török hódítás korában 1541–1711*, Budapesta, 1918, pp. 139–140; de asemenea, harta nr. 5 de la sfârșitul lucrării.
69. Vezi nota 38.

70. Granița de apus a banatului Lugoșului și Caransebeșului urma linia cumpenei apelor bazinei Timișului și bazinei Birzavei până la riul Pogăniș, unde satul Apadia se afla în cuprinsul banatului. Se pare că între Apadia și Vermeș Pogănișul a constituit granița între cele două teritorii (Lukinich I., *op. cit.*, p. 140).
71. De exemplu, într-un document din 1572 se precizează că satele Călugăreni, Măgoiești și Strimtura, care anterior au fost atestate în mod constant ca aparținând districtului Comiat, sînt situate în districtul Caransebeș (Pesty, *Szörény*, III, pp. 292—293).
72. M. Bizerea, C. Rudneanu, *op. cit.*, pp. 15—17.
73. Un document din 1584 pe care-l citează Pesty Fr. fără a-i indica sursa, referindu-se la satele Dezești, Valea Mare și Remetea, precizează că ele sînt situate în districtul Caransebeș și aparțin (sau aparținuseră) moșiei Comiat: *in districtu Karansebes et pertinencijs possessionis Komyath* (cf. Pesty, *Oldh kerületek*, p. 9).
74. Pesty, *Krassó*, IV, pp. 251—255.
75. Pesty, *Krassó*, III, pp. 404—406.
76. Valeapai — 1597; Zorlencior — 1603; Firlug — 1690; Duleu — 1690 și Bărbosu — 1699 (cf. C. Suciu, *op. cit.*, sub voce).

Anexa

Registrul așezărilor din districtul Comiat (secolele XIV—XV)

1. CĂLUGĂRENI — așezare dispărută, nelocalizată. S-a aflat pînă la începutul secolului al XVI-lea în stăpînirea familiei cneziale descendentă din Măgoia, stăpînitoare la Măgoiești, Răchițe, Strimtura și Călugăreni. Satul este atestat pentru primă dată în 1458, cînd Mihail de *Kalgerfalwa* și Luca de *Kalagerfalwa* — probabil doi dintre cnezii devălmași de la 1420 (vezi sub MĂGOIEȘTI) — asistă în calitate de vecini și megieși la o introducere în stăpînirea moșiilor Mezewhath, Mezewallya și Strimtura din districtul Comiat (Pesty, *Szörény*, III, pp. 74—75). Se pare că această familie feudală și-a avut centrul stăpînirilor sale la Călugăreni. După ce în 1503 și-a anunțat intențiile (Pesty, *Krassó*, III, p. 476), în 1505 Gabre, fiul lui Bogdan de *Kalugheren*, care stăpînea jumătate din averea familiei, zălogește nobilului George Găman de Bizere părțile sale de stăpînire reprezentînd jumătate din moșiile Călugăreni, Măgoiești și Răchițe și un sfert din moșia Strimtura, toate situate în districtul Comiat (Pesty, *Krassó*, III, pp. 480—482). Ajunse în stăpînirea Bizereștilor, în anul 1572 satele Călugăreni (*Kalugheren*), Măgoiești și Strimtura — de această dată fiind de districtul Caransebeș — sînt zălogite de către Ladislau Găman lui Ludovic Fiat (Pesty, *Szörény*, III, pp. 392—393).
2. COMIAT — așezare dispărută, care a dat numele districtului de pe valea Pogănișului. În anul 1422 sînt atestați românii din Comiat (*Wolahi de Komyath*), care restituie lui Ștefan, fiul lui Bogdan de Mitnic, și lui Ștefan, fiul lui Iuga de Wozestya, și familiilor acestora, moșia *Wozestya alio nomine Lybanmezeye* din districtul Caran: nobilii Stanciul, fiul lui *Baab* (*Stanchul filius Baab*) și Drăgan, fiul lui Manciul (*Dragaan filius Marchul*) — amîndoi cavaleri ai curții regale (*Aule Regie milites*) —, precum și Balotă Dan (*Belotha daan*) și Costea

(*Kostha*), Stanciul, fiul lui Dan (*Stanchul filio daan*) și al Stanciul, fiul lui Dragolă (*allero Stanchul filio dragula*) (Pesty, *Oláh kerületek*, p. 57–58). Ei trebuie să fi fost stăpîni devălmași ai Comiatului. În 1432 este amintit un anume Nicolae enezul de Comiat în conflict cu nobilii Ilimfy (cf. Pesty, *Krassó*, II, p. 282). În 1435 Comiatul este înregistrat ca tîrg (*oppidum ... Komyalhy*), zălogit împreună cu districtul omonim lui Iancu de Hunedoara și fratelui său Ioan (Pesty, *Krassó*, III, p. 351–352). Comiatul mai este amintit la sfîrșitul secolului al XV-lea în predicatul nobiliar al lui Andrei Pleșca (*Andreas Pleska de Komyalhy*), care în 1491, cînd îndeplinea demnitatea de cămăraș al sării regale de la Cenad, a apărut în fața capîtlului de aici interesele unei ramuri a familiei de Bizere (Pesty, *Szörény*, III, p. 108), iar în 1496 a fost recomandat de rege pentru a participa la o introducere în stăpînire a unei moșii din districtul vecin al Caransebeșului (Pesty, *Krassó*, III, p. 472). Pentru aceeași funcție judiciară, într-o pricină care privește același district, au fost recomandați și Ladislau sau Paul de Comiat (*Ladislau nepe Paulus de Komyalhzege*), în 1503 (Pesty, *Szörény*, III, pp. 149–151). Localizarea în teren a acestei așezări medievale, cu o etimologie necunoscută (cf. Viorica Goicu, Rodica Suflețel, *Dicționarul toponimic al Banatului*, vol. II, C, Universitatea din Timișoara, 1986, p. 153), este dificilă în condițiile în care nu a lăsat urme în toponimia văii Pogănișului. S-a propus situarea Comiatului fie undeva între Șoșdea, Ersig și Remetea-Pogănici (Pesty, *Krassó*, II, p. 282), fie în hotarul satului actual Firliug, pe dealul Arineș (Palik-Usevný F., *op. cit.*, pp. 10–12; I. Vuia, *op. cit.*, p. 35) sau pe dealul Scămnies, unde s-ar fi găsit urme materiale din evul mediu (Tr. Simu, *op. cit.*, p. 35). Este probabilă situarea Comiatului în hotarul satului actual Firliug, cu o poziție centrală în cadrul districtului întrucît celei mai mari părți a întinsului hotar al acestui sat nu pare să-i corespundă nici una din celelalte așezări medievale dispărute. Cercetările de teren întreprinse pe valea Pogănișului nu ne-au permis deocamdată identificarea vetei vreunei așezări medievale.

3. CORNET — așezare dispărută, care a lăsat urme în toponimia văii Pogănișului; o coastă de deal foarte întinsă situată în dreapta riului și în cuprinsul hotarelor satelor actuale Remetea-Pogănici, Firliug și Valea Mare poartă numele „Cornet“. Prima atestare datează din 1420, cînd Ladislau de *Korneeth* din districtul Comiat participă la o adunare cu rosturi de adevărire ce reunește nobili și cneji din districtele Sebeș, Lugoj și Comiat (*D.R.H.*, D, I, p. 216). În 1442 cnezul Mihail de *Korneth* este introdus în stăpînirea unor părți de moșii situate în districtul Lugoj (Pesty, *Krassó*, III, pp. 383–384 și 385–386), iar în 1458 același feudal este introdus, împreună cu fiul său Ioan și cu fiicele sale Magdalena și Ecaterina, în străpînirea moșiilor Mezewhath și Mezewallya și a unui sfert din moșia Strimtura (Pesty, *Szörény*, III, pp. 74–75 și 76).
4. DEZEȘTI. Sat situat pe riul Rogăniș. În anul 1420 este amintit *Daga de Dagafalva* în rîndul nobililor și cnejilor din districtul Comiat care confirmă pierderea de către urmașii lui Măgoia a vechilor lor acte de proprietate asupra mai multor cnezate din district (*D.R.H.*, D, I, p. 216). *Dagafalva* („satul lui Daga“) derivă de la un nume de persoană, Daga sau Dag; de altfel, numele popular al satului este *Dăgești* (I. Pătruț, *Studii de limbă română și slavistică*, Cluj, 1974, pp. 217–218; V. Ioniță, *Nume de locuri în Banat*, Timișoara, 1982, p. 49). În 1584, părți din satele Dezești (*Daszeth*), Valea Mare și Remetea, ținînd de districtul Caransebeș, se aflau în stăpînirea lui Nicolae și Gaspar Tóth, cărora li se interzice înstrăinarea acestor moșii în numele văduvei lui Ladislau Fiat, al lui Ioan Micșa și al decedatului Nicolae Micșa (cf. Pesty, *Krassó*, I, p. 219).
5. GAMZA — așezare dispărută, situată la sud-vest de vatra satului Zorlențu Mare, unde mai multe toponime (Gamza, Vlăna Gamzii și Fața Gamzii) îi conservă amintirea. Este atestată pentru prima dată în anul 1352, în actul de dănie a pămîntului „pustiul“ numit Valca Mitnicului (*Mutluk palaka*), corespunzător Ohabei-Mitnic de astăzi, ținînd de districtul Sebeș și aparținînd cnejilor de Mitnic, unde se amintește de drumul ce duce la *Gamza* (*D.R.H.*, C, I, pp. 160–161). În două rînduri este amintit Vasa (Vasile) de *Gamza*; în 1420 ca participant la o adunare judiciară ce reunește feudali din districtele Sebeș, Lugoj și Comiat (*D.R.H.*, D, I, p. 216), și în 1457 ca trimis al obștii nobililor și cnejilor din districtul Comiat la rege pentru a obține anularea zălogirii districtului în favoarea Corvineștilor (Pesty, *Oláh*

kerületek, p. 75—76). În 1442 cneazul Nicolae Turcin de Gamza (*Nicolaus Turchyn de Gamza*) beneficiază de mai multe donații în districtul Lugoj (Pesty, *Krassó*, III, pp. 383—384 și 385—386), iar în 1458 Nicolae Tihomir de Gamza (*Nicolaus Thihemer de Gamza*) este recomandat ca om al regelui la o introducere în stăpînirea unor moșii din districtul Comiat (Pesty, *Szörény*, III, pp. 74—75). În anul 1544 moșia *Gamza*, ținînd acum de districtul Caransebeș, se află în stăpînirea unui anume Nicolae Valkay, care o vinde, împreună cu alte sale, lui Ladislau Simon din Caransebeș și familiei sale (Pesty, *Krassó*, IV, pp. 34—35). Toponimul este explicat printr-un antroponim *Gamza* (cf. V. Frățilă, Viorica Goicu, Rodica Suflețel, *Dicționarul toponimic al Banatului*, vol. IV, FUn vi, —Gersitatea din Timișoara, 1986, p. 76). În 1591 Magdalena Plesko din Caransebeș, văduva lui Ladislau Nagy (foarte probabil aceeași persoană cu cumpătătorul din 1544) și în acel moment soția unui anume Oprea, zălogeste lui Ioan Simon din Caransebeș moșiile Zorlenț și *Gamza*, aflate atunci în districtul Caransebeș (cf. Pesty, *Krassó*, I, p. 174—175). Tot în acel an Sigismund Bathory donează moșia *Gamza*, împreună cu altele, lui Ioan Simon din Caransebeș (cf. *ibidem*).

6. MĂGOIEȘTI — așezare dispărută, atestată pentru prima oară în 1420, cînd cnezațul *Magoyafalva* din districtul Comiat este confirmat, împreună cu cnezatele Răchițe și Strîmtura, ilu Bogdan, fiul lui Nicolae, fiul lui Măgoia (*Bogdano filio Nicolai filio Magoya*), Ioan și Nicolae, fiii lui Măgoia (*Johanni et Nicolao filiis Magoya*), Mihail, fiul lui Ilie (*Michaeli filio Elye*), Toma, fiul lui Pavel (*Thome filio Pauli*), Stanislau, fiul lui Ivan (*Ztanislao filio Ivan*) și Micula, fiul lui Luca (*Mykula filio Luce*), frații lui Bogdan. Diploma — eliberată de Sigismund de Losonc, castelanul cetăților Severin, Orșova, Mehădia, Sebeș și Jdioara, după consultarea prealabilă a nobililor și a cnejilor români din districtele Sebeș, Lugoj și Comiat — precizează că donatorii stăpîneau cele trei moșii din vechime, *nomine keneziatu*; „donația” este făcută *more keneziatuum celerorum Volachorum* (*D.R.H.*, D, I, p. 216). După ce în 1505 Gabre, fiul lui Bogdan de Călugăreni, zălogeste pârțile sale de moșie, inclusiv jumătate din *Magoyesth*, nobilului George Găman (Pesty, *Krassó*, III, pp. 480—482), moșiile ajung în stăpînirea acestei ramuri a familiei de Bizere. În 1572 *Magwrest* este amintit ca prediu, ținînd de această dată de districtul Caransebeș și aflat în stăpînirea lui Ladislau Găman, care îl zălogeste lui Ludovic Fiat (Pesty, *Szörény*, III, pp. 392—393). Numele satului vine de la antroponimul Măgoia, bunicul donatorului principal de la 1420, cneazul care, pe la mijlocul secolului al XIV-lea, va fi înlemneiat satul sau care poate doar va fi fost recunoscut în stăpînirea acestuia. Satul Măgoiești trebuie să fi existat în partea de apus a districtului, unde se aflau și celelalte două posesiuni amintite în actul din 1420 și care au lăsat urme în toponimie (vezi sub RĂCHIȚE și STRÎMTURA).

MEZEWALLYA — vezi VALEA MARE.

7. MEZEWHATH — așezare dispărută. Trebuie să fi fost situată pe lîngă satul Valea Mare, împreună cu care este amintită în 1458, cînd Mihail Cornet de Cornet este introdus în stăpînirea moșiilor *Mezewhath* și *Mezewallya* (vezi sub VALEA MARE).
8. MIHĂLINȚI — așezare dispărută, situată probabil în partea de răsărit a districtului. În 1406 moșia *Lopathaka* *alio nomine Myhalyaneh* din districtul Comiat, cuprinzînd zece sesii iobăgești, este reconfirmată cu titlul de nouă donație mai multor cneji: jumătate lui Dionisie, fiul lui *Chwka* (*Dionisius filius Chwka*) și fratelui său Stanislau (*Stanislaus uterinus*), iar cealaltă jumătate lui Ladislau, Mihail și Ioan, fiii lui Nicolae (*Ladislaus, Mychael et Johannes filii Nicolai*) și lui Farcaș, Petru și Mihail, fiii lui *Batrata* (Bratu?) (*Farcașius, Petrus et Mychael filii Batrata*). Beneficiarii diplomei și antecesorii lor stăpîniseră satul din vechime cu titlul cnezial (*more keneziatu*) (Pesty, *Oláh kerületek*, p. 54). În mai multe rînduri este atestat Ioan diacul de Mihălinți (*Mihalencz, Mihalincz*) ca îndeplinind funcții cu caracter judiciar. În 1452 el reprezintă districtul Comiat la adunarea reunită a districtelor românești ținută la Caransebeș (Pesty, *Szörény*, III, pp. 62—64), iar în 1458 este recomandat ca om al regelui la o introducere în stăpînire (Pesty, *Szörény*, III, pp. 74—75), cu această ocazie fiind amintit și în rîndul vecinilor și megieșilor moșiilor în cauză (Pesty, *Szörény*, III, p. 76). Numele satului este în legătură cu antroponimul Mihai sau cu un derivat al acestuia (V. Ioniță,

op. cit., p. 30, nota 36). Dubletul *Lopalhaka* cu care este amintit satul în 1406 reprezintă traducerea în limba maghiară a românescului „Valea Calului”. În 1637 este atestat, împreună cu mai multe sate situate înspre izvoarele Pogănișului, ținând în acel moment de districtul Caransebeș, satul *Vallia Kalului* (cf. Pesty, *Krassó*, II, p. 271). Cum în această epocă Mihălinișul nu mai este amintit în documente, nu este exclus ca Valea Calului să corespundă Mihălinișului din secolul al XV-lea. Funcționarea paralelă a celor două toponime, dacă este reală, s-ar putea datora tipologiei așezărilor medievale din zonele înalte, existenței unor concentrări de gospodărie în interiorul hotarului satului, cu pondere diferită de la o epocă la alta, dintre care cea mai importantă dă și numele așezării.

9. PIPIRIG — așezare dispărută, nelocalizată. În anul 1544 moșia *Pepergyh alio nomine Mochkafalwa* din districtul Comiat este atestată ca aflându-se în stăpînirea unui anume Nicolae Valkay, care o vinde, împreună cu unele sate din districtul Caransebeș, lui Ladislau Simon din Caransebeș și familiei sale (Pesty, *Krassó*, IV, pp. 34—35). Numele real al satului era *Pipirig*. Dubletul toponimic *Mochkafalwa*, creație a cancelariei, derivă de la „întemeietorul” (fostul stăpîn al) satului, probabil una și aceeași persoană cu Ladislau *Mozka*, amintit între reprezentanții districtului Comiat la adunarea reunită a districtelor românești ținută la Caransebeș în 1452 (Pesty, *Szörény*, III, pp. 62—64). În marginea satului Valeapai, pe malul drept al Pogănișului, înspre Vermeș, există un loc numit „Pipirig”, dar în evul mediu hotarul satului Valeapai era inclus, conform hotărnicirii din 1369 (Pesty, *Krassó*, III, pp. 88—93), în domeniul Ersig, iar nu în districtul Comiat.
10. RĂCHIȚE — așezare dispărută, situată între satele actuale Valca Mare și Firliug, unde există toponimul „Răchiți”. În documentele medievale este amintit de obicei împreună cu Măgoiești și Strimtura. În 1420 cnezatul *Rekethe* este confirmat, alături de Măgoiești și Strimtura, lui Bogdan, fiul lui Nicolae, fiul lui Măgoia, și familiei sale (vezi sub MĂGOIEȘTI), care îl stăpînise din vechime. Stăpînirea asupra celor trei sate se exercita *more kenezialium ceterorum Volachorum* (*D.R.H.*, D, I, p. 216). După ce în 1503 și-a anunțat intențiile (Pesty, *Krassó*, III, p. 476), în 1505 Gabre, fiul lui Bogdan de Călugăreni (cel din 1420), zălogește jumătate din moșia sa părintească *Rekytze* lui George Găman de Bizere (Pesty, *Krassó*, III, pp. 480—482). În 1591 prediul *Rekettie*, ținând acum de districtul Caransebeș, este donat lui Ioan Simon din Caransebeș și familiei sale, care a ajuns în stăpînirea mai multor sate de pe valea Pogănișului (cf. Pesty, *Krassó*, I, pp. 174—175).
11. REMETEA — azi REMETEA-POGĂNICI, sat situat pe malul drept al Pogănișului. S-a opinat, fără argumente suficiente însă, pentru identificarea localității „Remetea” din actu papal din anul 1345 — care amintește de un *Nicolaus princeps de Remecha* în legătură cu progresele catolicismului printre români (*D.I.R.*, C, IV, pp. 266—267) — cu Remetea-Pogănici (P. Binder, op. cit., p. 323). În 1420 Gruban de *Remethe* din districtul Comiat participă la o adunare cu rosturi de adevărate reunește nobili și cneji din districtele Sebeș, Lugoj și Comiat (*D.R.H.*, D, I, p. 216). În 1458 este atestat Toma de *Remethe* în rîndul vecinilor și megieșilor unor moșii (Mezewhath, Mezewallya și Strimtura) din district (Pesty, *Szörény*, III, p. 76), iar un document din 1503 precizează că Marta, fiica răposatului nobil Toma de *Remethe*, și ceilalți urmași (nenominalizați) ai acestuia au fost de față, în aceeași calitate, atunci cînd Gabre fiul lui Bogdan de Călugăreni și-a făcut cunoscută, *iuxta ritum volachie*, intenția de a-și zălogi moșiile (Pesty, *Krassó*, III, p. 476). În anul 1584 moșia Remetea, ținînd acum de districtul Caransebeș, se afla parțial în stăpînirea unor anume Mihail și Gaspar Tóth (cf. Pesty, *Krassó*, I, p. 129). Numele satului (avînd la bază magh. *remete*, „pustnic, sihastru, călugăr”) este probabil legat de un lăcaș monastic ce va fi existat aici la începuturile evului mediu (cf. I. Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 245).
12. ROGOZ — așezare dispărută. Toponimul „Rogoz” din hotarul nordic al satului Remetea Pogănici păstrează amintirea satului din evul mediu. În anul 1458 Stanislau de *Rogoz* este amintit în rîndul vecinilor și megieșilor ce asistă la o introducere în stăpînirea unor moșii (Mezewhath, Mezewallya și Strimtura) din districtul Comiat (Pesty, *Szörény*, III, p. 76).
13. STRIMTURA — așezare dispărută. Pădurea „Strimtura” din hotarul satului Duleu, înspre Vermeș, îi păstrează amintirea. În 1420 cnezatul *Stremptura* din districtul Comiat, împreună

cu cnezatele Măgoiești și Răchițe, este întărit lui Bogdan, fiul lui Nicolae, fiul lui Măgoia, și familiei sale (vezi sub MĂGOIEȘTI), care îl stăpînise și anterior cu titlul cnezial (*D.R.H.*, D, I, p. 216). În 1458 cite o pătrime din moșia zălogită *Stremthwra* trece, la ordinul regelui Matia Corvinul, în stăpînirea lui Mihail Cornet de Cornet (*Michael Korneth de Korneth*) și respectiv a lui Ștefan zis Popa de Strimtura (*Stephanus paap dictus de Stremthwra*) (Pesty, *Szörény*, III, pp. 74–75). Cealaltă jumătate din moșie a rămas în continuare în stăpînirea vechii familii de origine cnezială; între părțile de moșie stăpînite de către Gabra, fiul lui Bogdan de Călugăreni (donatarul principal de la 1420), care stăpînea jumătate din averea familiei, și zălogite în anul 1505 lui George Găman de Bizere figurează și un sfert din moșia *Ztremtura* (Pesty, *Krassó* II, pp. 480–482). Ajunsă în stăpînirea acestei ramuri a familiei de Bizere, Strimtura împreună cu Călugăreni și Măgoiești sînt zălogite în 1572 de către Ladislau Găman lui Ludovic Fiat (Pesty, *Szörény* III, pp. 392–393). În acel an, satele amintite țineau de districtul Caransebeș.

14. VALEA MARE — sat situat în stînga Pogănișului. Satul este amintit cu acest nume (*Valemare*) abia în 1584 (cf. Pesty, *Krassó*, I, p. 129). Aici putem însă localiza satul *Mezewallya*, atestat la mijlocul secolului al XV-lea. În 1458, în stăpînirea moșiilor *Mezewath* și *Mezewallya* și a unei pătrimi din moșia Strimtura — toate situate în districtul Comiat — este introdus Mihail Cornet de Cornet (*Michael Korneth de Korneth*) (Pesty, *Szörény*, III, pp. 74–75 și 76). Nu cunoaștem situația anterioară patrimonială a moșiilor *Mezewath* și *Mezewallya*, dar, la fel ca în multe alte cazuri, putem presupune că actul din 1458 înseamnă consacrarea legală a unei situații de fapt. Vecinătatea imediată a Cornetului cu Valea Mare este un argument în sprijinul acestei ipoteze și al localizării propuse.
15. ZORLENȚ — azi ZORLENȚU MARE, sat situat pe riul Pogăniș. Pînă la prima atestare, în 1499, moșia *Zorilencz* din districtul Comiat se afla în stăpînirea indiviză a nobililor Nicolae și Ioan Albu (*Nicolaus et Johannes alb*). Ioan Dogan (*Johannes doganan*) și Filip zis *Halgas* (*Philippus Halgas dictus*) de Zorlenț. După moartea lui Filip zis *Halgas* și în condițiile desherenței în linie masculină a acestuia, partea lui a trecut, în puterea dreptului de stingere a neamului, în stăpînirea celorlalți trei frați de moșie care, în conformitate cu obiceiul românesc (*iuxta ritum volachie*), plătesc fiicei răposatului — Dorotea, soția nobilului George Găman de Bizere — zestrea și cheltuielile de nuntă (Pesty, *Krassó*, III, pp. 474–475). Într-un document din jurul anului 1503 este amintit nobilului Ioan Bathko de *Zorlencz*, implicat într-un proces (cf. Pesty, *Krassó*, II, pp. 298–300). În 1544 moșia *Zorlijencz* este atestată ca ținînd de districtul Caransebeș și aflîndu-se în stăpînirea lui Nicolae Valkay, care o vinde, împreună cu alte moșii, lui Ladislau Simon din Caransebeș și familiei sale (Pesty, *Krassó*, IV, pp. 34–35). În anul 1584, în stăpînirea unor părți din moșia *Zorlincz* este introdusă Ana Simon, fiica lui Mihail Simon și soția lui Farcaș de Mitnic (cf. Pesty, *Krassó*, II, pp. 298–300). În 1585 Magdalena Plesko din Caransebeș, văduva lui Ladislau Nagy (foarte probabil cumpărătorul din 1544) și soția lui Oprea, zălogeste moșiile *Zorilencz* și Gamza lui Ioan Simon (cf. *ibidem*), iar în 1591 Ioan Simon și familia sa intră în stăpînirea mai multor moșii din districtul Caransebeș, inclusiv Zorlențu Mare (*Nagy-Zorlencz*) (cf. *ibidem*). Aceasta este și o atestare indirectă a satului Zorlencior, întemeiat deci la sfîrșitul secolului al XVI-lea. Numele satului provine de la antroponimul *Zorilă* (cf. I. Pătruț, *Nume de persoane și nume de locuri românești*, București, 1984, pp. 49–50).

Le district de Comiat. Une contribution à la géographie historique du Banat au Moyen Âge

RÉSUMÉ

Parmi les districts roumains attestés dans le Banat, au Moyen Âge, il y a aussi cel de Comiat. Ce district avait un nombre de 15 villages situés sur le cours supérieur de la rivière Pogăniș, dans le coin de nord-ouest de l'actuel département de Caraș-Severin.

À l'aide des informations fournies par les documents des XIV—XVI-èmes siècles, cet étude reconstitue les confins, les réalités sociales roumaines — représentées par les „cnezi“ et leur autorité typique, la situation patrimoniale des villages et l'organisation juridique autonome du district.

Par tous ces éléments, le district de Comiat se rallie à la réalité des 8 districts roumains qui fonctionaient au Moyen Âge dans les hautes territoires du Banat et qui avaient une large autonomie dans le royaume hongrois. Cette autonomie était fondée sur des réalités politiques et territoriales plus vieilles.